

EVOLUCIO DE LES CONSONANTS P T K DEBILS EN LA LLENGUA VALENCIANA

Antoni Fontelles Fontestat
Associacio Cultural LO RAT PENAT

INTRODUCCIO

Els parlars romanics, mal denominats «mossaraps»¹ son els continuadors del llatí que importaren a Hispania els romans i que posteriorment tingueren varies solucions: uns desaparegueren o foren assimilats per la llengua dels conquistadors cristians (p. e. el de Toledo, Murcia, ...); uns altres influïren molt decissivament en la constitució de la nova llengua (p. e. el de la zona central i sud de Portugal); i en el cas de la llengua romànica de València fon l'origen d'un idioma actual.

Contra esta teoria que establix la continuïtat *llati* > *romanç* / *mossarap* > *llengua romànica*, s'ha postulat la desaparició d'eixe «mossarap», teoria que, per altra banda, conta en el vist i plaer de la «ciència oficial».

No vaig a defensar o contradir l'una o l'altra. Sols tractar d'una de les lleis fonètiques que, de ser com ho crec demostrar, uniria la zona que ocupa l'actual llengua valenciana en les altres llengües peninsulars, estiguessen o no baix l'influència del domini musulmà.

PROCES EVOLUTIU DE LES CONSONANTS OCLUSIVES SORDES

La llei en qüestió és el procés evolutiu que segueixen les consonants oclusives sordes **P, T, K**, en posició intervocalica, del llatí al valencià actual. Estendrem els casos a estudiar i els exemples a la posició debilitada en general².

QUADRO D' EVOLUCIO FONETICA³

llati	romanç
-P- capĭllu > cabell	_____
-PR- capra > cabra	lepöre > llebre
-PL- duplare > doblar	popŭlu > poble
-C- *vicata > vegada	_____
-CR- acru > agre	söceru > sogre
-CL- macru > magre	auricŭla > orella
-T- vĭta > vida	_____
-TR- aratru > aladre	prebyteru > prevere
-TL- No obstant existir en llati este grup, evoloucionà assimilant-se a -CL- ⁴	

En unes atres situacions, com líquida (l, r) + P, T, K, sol conservar-se la sorda encara que hi ha sonorísacio quan el grup es llati. Si el grup es romaní, depen de la conservació o caiguda de la vocal intertonica: si es conserva mes temps hi ha sonorísacio, si es pert pronte es mante sorda.

Si, com suponem, les solucions valencianes actuals d'estes consonants i grups consonantics son les mateixes que es donaven en la llengua romanica que es parlava en Valencia (entenga's l'actual Comunitat Valenciana), cal pensar en una continuïtat llingüística que arrancaria del llati hispaní fins als nostres dies. Com s'ha dit al principi, contra esta suposició s'han manifestat numerosos i prestigiosos llingüistes-dialectolecs⁵ que havent estudiat la documentació de l'època sostenen que les consonants sordes en posició dèbil no sonorissaven, al menys, en la zona a on ara es parla valencià.

Es ben cert que hi ha una gran quantitat de toponims valencians actuals i paraules dels glossaris⁶, citats per Sanchis o Galmés, que mantenen les sordes en posició debil, indicatiu segur, segons ells, de la no sonorització. Quan se donen casos de pas *sorda* > *sonora* s'han d'interpretar, segurament, com a modificacions realitzades pels repobladors i escribes.

EL PROCES DE SONORISACIO EN LA PENINSULA

La sonorització de les consonants intervocaliques P, T, K, està constataada des de l'època imperial, situant-se el començament entre els segles IV i V⁷. Deixem a banda l'evolució de -F- > -v-, puix que es una de les més documentades, donant-se casos anteriors a l'invasió dels musulmans⁸.

Els casos peninsulars són prou eloqüents com per a pensar que el procés de sonorització havia començat ja abans de la venguda dels musulmans, puix que hi ha nombrosos exemples: *eglesie*, *lebra*, *juventudis*, *Aguas Cálidas*, ...⁹

A. Tovar¹⁰ proposa que este canvi es produí molt prompte en l'Hispania celta, mentre no es realitzà en l'Hispania ibèrica del sud i est, zones que més tard serien denominades «mossaraps». Açò ha seguit contradit, documentalment, per E. de Bustos¹¹ puix que els exemples més primerencs a on es produí el canvi estan precisament fora de l'influència celta. És convenient afegir que si les investigacions sobre el món ibèric confirmen que «lo ibèric» és un fenomen cultural i no ètnic, la partició no té lloc, no podent-se argumentar un efecte de substrat celta, o al menys indoeuropeu, per al canvi¹². Per a un anàlisi més detallat de la sonorització en la Península veja's l'obra de E. de Bustos¹³.

LA SONORISACIO EN EL «MOSSARAP»

Per a l'estudi de la llengua romànica —o de les llengües romàniques— existents baix domini musulmà s'ha de recórrer a fonts aràps —en el cas valencià— i que presenten la dificultat de l'adaptació de la fonètica romànica a l'escriptura i fonètica de l'aràp (no tenien P, V, CH, ..., desconxien els sons de [p], [v], [b], [ç] ...). És prou lògic, per tant, pensar en l'*infidelitat* de les representacions i adaptacions que es feien per mig d'equivalències acústiques.

Encara que hi ha molts autors que s'han ocupat de textos o de problemes concrets de la llengua en esta època, és A. Galmés el que presenta un estudi més general de la qüestió.

La sonorizació es produïx en el «mossarap» de Toledo¹⁴, en el de Murcia¹⁵, en el de Sevilla¹⁶, i en el de Granada¹⁷. Però es dona la circumstància de que el fenomen, estudiat particularment en els casos citats, en el cas valencià tan sols es tracta en el grup -TR-, manifestant-se en contra de l'evolució¹⁸. ¿Com acceptar que els escrivens del Repartiment de València *modificaren* el **Petreguer** que dirien els «mossaraps» (?) en **Pedreguer**, com ja apareix en el citat llibre, i no ho feren en Petrer, Patraix, Paterna, ...¹⁹. Es prou difícil d'entendre la postura. Es podria alçar *cultisme* per al manteniment i, en molts casos, així seria, però quan es tracta de paraules del mateix etim ¿que fer?. S'haurà de donar o buscar unes altres explicacions.

ONOMASTICA I TOPONIMIA EN EL LLIBRE DEL REPARTIMENT²⁰

A) TOPONIMIA:

1.- Conservació de sordes intervocaliques

Alripi (rafal) I, 876

Benicatel (alq. terme Cast.) I, 1676 < catellus

Benelopo (Benillup, Al.) I, 555 < lupus

Benilopo (Benillup, Al.) I, 483, 484, 1195 < lupus

Benimacron, I, 1375 < *macron(em) < macer

Boatela (barri Val.), I, 5, 328 < bovatella

Boatella (barri Val.), I, 388, 448 < bovatella

Coteilas (alq. Val.), I, 1646; cotelas (alq. Val.), I, 317; cotellas (alq. Val.), I, 1366.²¹

Materna (alq. Val.), II, 904 < materna

Paterna, I, 1, 360 < paterna

Paternam (Paterna), I, 419 < paterna

Paratela (alq. entre Moraira i Taulada), II, 1040

Petra, I, 114, 366, 495, 498, ... < petra

Peydra (Petra), I, 118 < petra

Petre, I, 400 < pëtra
 Petracr (Patraix), I, 11, 61, 88, ... < pctrarius
 Petralba (Pedralba), I, 72; II, 49, 408 < petralba
 Roterós (barri Val.), I, 56, 90 < rotarius
 Sacra (Sagra), II, 291 < sacra
 Sacras (alq. Vilanova de Castello), II, 1165 < sacras
 Travatcl (Travadell), II, 1024, 1025, 1370 < travatellu

2.- Sonorisacio de sordes intervocaliques

Abenbedello (barri Val.), I, 1205 < vîtëllu
 Agres, II, 1036, 1037 < acru
 Amagrell (lloc Val.), I, 388 < macrëllu
 Cabanes (alq. Alzira), II, 249, 261 < capannas
 Ficulne (plaça Val.), I, 1791 < ficaria
 Figera (barri/plaça Val.), I, 1371 < ficaria
 Figera (plaça Val.), I, 1508 < ficaria
 Figeram (bany Val.), I, 1221 < ficaria
 Figera (moli d'Onda), II, 381 < ficaria
 Figerola (partida Sagunt), II, 431, 446, 500-505 < ficariöla
 Figeroles (Figerola), II, 1372 < ficariola
 Matada (desp. Alzira), II, 304 < mactata²²
 Maçamagrell (Massamagrell), I, 4, 170, 610, 1337, 1351 < macrëllu
 Perancisa (alq. Val.), II, 97 < pëtra + incisa²³

B) ONOMASTICA

1. - Conservacio de sordes intervocaliques

Abdalla Abencecron, I, 510 < cicurone < cïcur, is
 Abdalla Almachro, I, 607 < macro
 Abdalla Allobrecati, I, 1046²⁴

Abdalla Alpatarni, III, 1195 (vid. Abdalla Albatarni)
 Abdalla Alpetraire, III, 268, 507, 1267 < petrarius
 Abdalla Alpetrançi, III, 1690 < *petrantius
 Abdalla Xanpetri, III, 1478 < sancte Petrus
 Abdalla Xenpeteri, III, 1271 < sancte Petrus
 Abolgualit Alpaterne, III, 402 < paterna
 Ali Almorveteri, I, 618, 1053 < murus + veteris + înus
 Ali Almorveteri, III, 834 < Morvedre + înus < murus + veteris
 Ali Alobrecati, I, 961, 962 ²⁴
 Ali Alpetrayre, III, 229 < petrariu
 Ali Amparnatella, III, 1316 < perna + ata + ëlla
 Ali Anpernatella, III, 2459 < perna + ata + ëlla
 Ali Uarat Lopo, I, 553 < lupus
 Almatro, I, 979 < matrona, per masculinisacio
 Almatrina, III, 1426 < matrina
 Alcapri, II, 599 < caprînus
 Alpatarni, I, 563 < paterna + înu
 Amet Alpetrayre Almorvetari, III, 1111
 Avenlopo, II, 364 < lupus
 Çahat Acapatayr , III, 378
 Iucef Alcaprayri, I 697 < caprarius
 Mahomat Abunlopen, I, 699 < lupus + en(?)
 Mahomat Allobreccati, I, 232 < (vid. Mahomat Allobregati)
 Mahomat Alpetri, I, 1526, 1535 < petrus
 Mahomat Anbital, III, 70 < vital
 Mahomat Capiçal, III, 2486 < *capitialis + cap
 Mahomat Uararat Crepat, I, 567, 1600 < crepatus
 Zaugi Hubecar Almatro, I, 1409 < matrona, per masculinisacio

2.- Sonorisacio de sordes intervocaliques

Abdalla Abinbadello, I, 1803 < vītēllu

Abdalla Ambadel, I, 898 < vītēllu

Abenavida, III, 1365, 1418 < vīta

Abinbedel, I, 361, 988 < vītēllu

Mahomat Allobregati, I, 1041 < vid. nota²⁴

Abdalla Albaterni, III, 1232, 1444, 2166, ...²⁵

Açmet Allobregati, II, 130 < vid. nota²⁴

Açach Habinbadcl, I, 214 < vitellu

Açmet Abenabida, I, 401 < vīta

Açan Abençigara, III, 1511 < segura

Alabida, I, 1043 < vīta

Ali Abenavida, I, 351 < vīta

Ali Abinbedel, I, 356 < vitellu

Almagraz, III, 1038 < macer + aceus (?)

Ebrahim Ambadello, III, 940 < vitellu

Iucef Abençigara, III, 1516 < cicara

Loba, uxor Mahomat Alcuilari, I, 247 < lupa

Mahomat Abençigara, III, 1514 < cicara

Zaug Abnagulleni, III, 1208 < Agullen(t) < Aculius + en

COMENTARI

Front a les possibles influències dels repobladors en la sonorització de les sordes intervocaliques, cal tindre present una sèrie de factors, com:

a) la *diacronia*, respecte a quan foren adoptades estes paraules per l'arap (en els llinages) i a la generalització o no del canvi quan vingueren els musulmans a la Península.

b) el *cultisme*: hi ha formes cultes o semicultes, algunes d'elles perduren en l'actualitat (p.e., Paterna, pater,...)

c) els *canvis produïts en l'arap*: està prou documentat que les primitives *ǧ* [qâ] i *b* [ta] eren sonores en hispano-arap, posteriorment evolucionaren

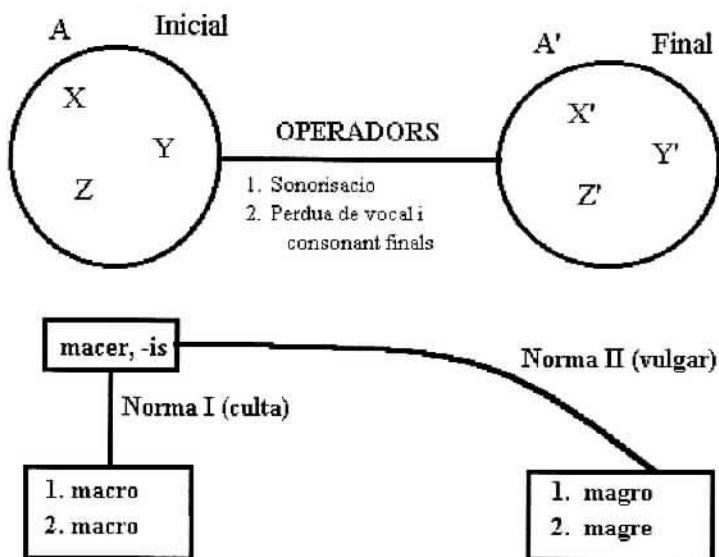
a sordes. Es llogic, per tant, que els romanismes en els llinages dels musulmans presenten la sorda front a la molt provable consonant sonora que tindrien en romanç.

d) la *diglosia*, en quant a l'ús d'una norma vulgar (sonora) front a una altra culta (sorda), podent donar-se el cas que l'adopció dels romanismes fora d'una o de l'altra.

Estos factors no s'han tingut en compte, al menys no tots, en els estudis de la llengua romànica de València. Considereu que es una excessiva simplificació reduir la qüestió a: *sorda conservada* = «*mossarabisme*»; *sonora* = *influència dels repobladors o dels escribes*. En el cas de la toponímia, a banda de la possible influència dels escribes, s'ha de tindre en compte les realitats de la norma culta en el manteniment de les sordes.

UN MODEL D'EXPLICACIÓ MATEMÀTIC-LLINGÜÍSTIC

Donat un conjunt d'elements (paraules en sorda intervocalica) als quals s'apliquen uns operadors (lleis fonètiques), s'obté un altre conjunt (paraules en sonora intervocalica). Per exemple: *macer*, *-is* i derivats:

Cas 1., adopció per l'arap de la Norma I: Almachro

Cas 2., adopció per l'arap de la Norma II: Massamagrell, Benimagrell

Aço seria per als casos en els quals hi ha doble solucio en els documents. Front ad esta, quan sols hi haja sorda documentada, l'adopcio s'hauria fet de la Norma I; quan solament se documente la sonora, s'hauria pres de la Norma II. Crec que aixi es podria unir la solucio del «mossarap» valencià en la general i, ademes, explicaria l'existencia de sorda i sonora en els llinages i toponims²⁶ valencians.

A MODO DE CONCLUSIONS

1.- Cal tindre present davant de tot que s'està treballant sobre grafies —no sobre sons— que intenten representar els sons d'una forma mes o manco acertada.

2.- La sonorisacio peninsular està documentada de ben antic. Admetent que no tots els parlars romanics foren identics; en una qüestio documentalment provada per al romanç general, s'hauria de fer una excepcio en el valencià. Hi ha un atre cas de no sonorisacio: en Alt Aragones²⁷, en el qual s'ha intentat relacionar el «mossarap» valencià.

3.- Hi ha molts casos de manteniment de les sordes oclusives en la toponimia i en l'onomastica del Llibre del Repartiment; majoritariament responen a un grup -TR- en els radicals pater-/mater-. El mateix text documenta la sonorisacio; no es pot admetre, sense mes, que aço siga producte d'influencies externes a la llengua romanica valenciana, com puga ser l'influencia d'els escrives (que tampoc es pot negar), pero també hi ha casos de manteniment de les sordes entre els conquistadors²⁸.

4.- Que en els texts araps hi haja casos de no sonorisacio no seria una prova suficient, puig que son prou coneguts els casos de grafies en sorda com: Qurtuba, < Corduba, Saracusta < Caesar Augusta, Qâdiç < Gades, ..., que originariament tenien sonora.

5.- Tenim casos d'hipercorreccions en el Llibre del Repartiment: Amet Ampartal (III, 430), Amet Ampartal (III, 204), Mahomat Ampartal (III, 431), Mahomat Anpartal (III, 205) < pardalus; Abdalla Alcortovi (III, 1452, 2185, 3316) < Corduba + înu. Encara que podria tractar-se (est ultim cas, i els citats en 4.) simplement de l'evolucio del ϕ [qâf] ([g] > [k]) i del b [ta] ([d] > [t]).

6.- Hi ha casos de doblats en el Llibre del Repartiment que poden reflexar l'existencia de dos normes o 2 interpretacions dels escrivans?: Abdalla Albisquerdi (I, 213), Abrahim Abisquert (I, 1110), Alhag

Abaxquerti (III, 2191), o atres eixemples com lobregati/lobrecati, albaterni/alpaterni; casos en els quals podria pensar-se en una consciència llingüística de l'escriba, pero també tenim eixemples en casos no romànics: Haeyça, nepote Amberreca (I, 761), Mahomat Abbarraga (I, 443) < ar. barrakân.

7.- És possible que es donara el fenomen que es produïa en Àfrica o Itàlia²⁹ de duplicació de la consonant en el llatí tardà en el grup CONSONANT+R o CONSONANT+U p. e., : supremus, matrona, ..., facilitant així el manteniment de l'oclusiva P, T, K, quan anaren seguides de R.

8.- Cal nomenar també la toponímia híbrida, per quant té d'important en certs fenòmens fonètics. Referent al cas que estudiem, tenim: Benilloba, Massamagrell, Benimagrell, que presenten sonorització de l'oclusiva debil, casos en els quals és prou difícil no acceptar que siguin autòctons. Atres eixemples no híbrids de toponímia: Traiguera, Cabanes, Agullent, Pedreguer, Saboner, ...³⁰.

9.- En els grups líquids (L, R) + oclusiva (P, T, K) sol conservar-se la sorda, encara que trobem casos de sonorització: «Ardimon < artemone, és un escriptor valencià mort el 1217. Ben Aljazzar, tunecí del segle X escriu ordikaš; la mateixa veu és registrada com sorda per Ben Buclarix: ortikaš»³¹

10.- Resumint tots aquests casos i documents podem dir que si bé la sonorització podria ser vacil·lant en el segle VIII, cal pensar en una generalització del fenomen en segles posteriors. La no sonorització pot deure's a cultisme o a l'adopció de la norma culta «sorda» front a la vulgar «sonora».

¹ UBIETO, A., *Orígenes del Reino de Valencia II*, pag. 17-18.

² Es considera posició debil la d'una consonant entre vocals o entre una vocal i L o R.

³ Cal tindre present la gran quantitat d'excepcions: -C- > -c- quan va precedida d'una U, pauca > poca; els cultismes o semicultismes, saecūlu > segle, delicatu > delicat, occupare > ocupar, petrificare > petrificar, martyre > martre / martir,

⁴ GRANDGENT, C.H., *Introducción al latín vulgar*, § 284, 234.

⁵ Sense ser exhaustius, podem citar: SANCHIS GUARNER, M., *Introducción a la historia lingüística de Valencia*, pag. 127-129, *Els parlars de Valencia i Mallorca anteriors a la reconquesta*, 2ª ed., pag. 126 i ss., *Aproximació a la història de la llengua catalana*, pag. 94-95, encara que matisa «solien mantenir-

se sordes [...]»; GARMÉS DE FUENTES, A., *Dialectología mozárabe*, pag. 153-155; MEYER LÜBKE, *La sonorización de las sordas intervocálicas latinas en español*, pag. 1 ss.; ZAMORA VICENTE, A., *Dialectología española*, 4ª ed., pag. 40-44, si be matisa la no sonorizacio establint dos blocs en la zona mossarap. Front a tot aço, MENÉNDEZ PIDAL pensa que el manteniment de les sordes es un arcaisme o que en temps de l'adopcio dels romanismes pels araps encara coexistien les sordes primitives al costat de les sonores, sent una preferencia dels autors araps que rebujaven la pronunciacio de les sonores com a un fenomen vulgar. M. SANCHIS tambe arreplega esta opinio.

⁶ qathena < catêna; lathella < latella; dyqala < cicala; xuqûr < securis; xoqro < socru; Ripelles (Relleu); Rotes (Denia); Patro (Vall de Gallinera); Petrer; Petres; Patraix; Cati; Boatella...

⁷ BUSTOS, E. de, *Estudios sobre asimilación i disimilación en el ibero románico*, pag. 69; GRANGENT, C. H., § 256.

⁸ ZAMORA, A., *Dialectología española*, pag. 41-42, pontivicatus apareix en una inscripcio de Guadix l'any 652.

⁹ ZAMORA, A., *ob. cit.*, pag. 42; BUSTOS, E. de, *ob. cit.*, pag. 87.

¹⁰ TOVAR, A., *La sonorización y caída de las intervocálicas y los estratos indoeuropeos en Hispania*, BRAE XXVIII, p. 268.

¹¹ BUSTOS, E. de, *ob. cit.*, pag. 123.

¹² El professor Manuel Pérez Rojas, parlant de la llengua ibera en unes conferencies pronunciades en Gandia, estiu del 84, manifestà —segons la tesis doctoral seua— que l'iber es una llengua indoeuropea que te declinacio i es pot descifrar.

¹³ BUSTOS, E. de, *ob. cit.*, pag. 87 ss.

¹⁴ GARMÉS DE FUENTES, A., *Dialectología mozárabe*, pag. 91-100.

¹⁵ *ibid.*, pag. 175-178.

¹⁶ *ibid.*, pag. 201-202.

¹⁷ *ibid.*, pag. 236-239.

¹⁸ *ibid.*, pag. 153-155.

¹⁹ *ibid.*, pag. 155 ss.

²⁰ Les cites de toponims i noms son del *Llibre del Repartiment*, edicio de Mª Desamparats Cabanes Pecourt i Ramon Ferrer Navarro, son tres volums I (1979), II (1979) i III (1980). Tambe m'he servit del llibre *Toponimia aràbica del País Valencià. Alqueries i castells* de Carme Barceló Torres, citat abreuiadament *To-*

pon. Una obra consultada ha segut *Documentos y datos para el estudio toponímico de la región valenciana*, del qual son autors Mª Desamparats Cabanes Pecourt, Ramón Ferrer i Abelart Herrero, citat abreviadament *Doc*.

²¹ Derivats de cotta, Menéndez Pidal ne dona uns atres, com cotarro, cotelas, cotelos, d'un radical prerroma.

²² Barceló en *Topon.* p. 176 diu que no es arap l'etim, podria ser el propost.

²³ Front als numerosos casos de petra i derivats, este toponim podria relacionar-se en el llinage valencià Alpera (¿exclusivament?), Alcover en el seu diccionari el dona com a mossarabisme derivant-lo de pētra mes l'articul arap al-.

²⁴ El diccionari Alcover dona com a etimologia la forma Rubricatus travessada en libricus < lubricatu

²⁵ ¿Pot ser aço un cas de sonorisacio de liquida + oclusiva sorda? Veja's número 9 de «A modo de conclusions».

²⁶ En el cas de la toponimia, com he dit abans, es factible i provable una influencia dels escrives en quant a cultismes, sonorisacio o ensordiment de la grafia.

²⁷ BUSTOS, F. de, *ob. cit.*, pag. 123.

²⁸ Petralada, actual Peralada, p. j. de Figueras (Gerona), II, 649.

²⁹ GRANDGENT, C.H., *ob. cit.* § 164.

³⁰ Alguns dels exemples estan presos d'una publicacio inedita del professor Leopolt Penyarroja, al qual agraixc haver-me deixat consultar . Poden vore's més casos en l'obra citada dels professors Cabanes, Ferrer i Herrero.

³¹ ZAMORA, A., *ob. cit.*, pag. 48.